

СВЕДЕНИЯ ЗА СЛАВЯНСКОТО ЕЗИЧЕСТВО, СЪХРАНЕНИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

В сб. *Материали міжнародного круглого столу*
“Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)”,
Київ, 1998, стр. 55-64.

През последните десет години се появиха многобройни издания с научен или научнопопулярен характер, посветени на митологията изобщо и по-специално на славянската митология. Въпреки това редица проблеми остават неизяснени. Една от причините за това е обстоятелството, че южнославянските езици и особено български рядко се вземат под внимание. В същото време, под формата на нарицателни названия или термини в българските диалекти, антропонимия и демонология, се съхранява голяма част от характерните, както за източните, така и за западните славяни названия на митологични образи, което означава, че те не са били чужди на българските славяни. Нещо повече, там се крият редица данни, които понякога могат да послужат и като ключови при отговора на някои от въпросите в тази област на етнографията и лингвистиката или да ги допълни. Достатъчно е само да отворим речника на Найдено Геров или един бегъл поглед в Архив за български диалектен речник в ИБЕ при БАН¹, за да се убедим в това.

1. Сред илюстративния материал към лексикалната статия за *бог* в речника на Н. Геров откриваме два фразеологизма, в които вместо *бог* се използва словосъчетанието *бела бога*: *вика до бѣла бога*, т.е. ‘силно вика, крещи’ и *Да видя бѣла бога*, т.е. ‘да видя бял ден’. То е фиксирано и в израза *Нѣ видох бела Бога!* /Дупн. – СбНУ, XII, 1895, II, с. 228/ Няма съмнение, че в тях се пази спомена за праславянския *Белбог*, за който българите фактически отдавна са забравили, поради което първият фразеологизъм е заменен с *Вика до Бога*; *Пищи /крещи/ до Бога*, а в другите – съчетанието *бела Бога* напълно е заменено с *бел ден*.

2. Фактите, свидетелстващи за вярата на българските славяни в *Перун* и *Велес*, вече са познати², затова няма да се спрем на тях.

3. Що се отнася до богинята *Лада*, към представените от Б. Рибак³ аргументи ще прибавим твърдението на Н. Геров, че за българите *Лада* е ‘някаква богиня’,

---

¹ Освен Н. Геров, *Речник на българския език*. т. I - VI, С., 1976-1978 г. и *Архив за български диалектен речник* при Институт за български език към БАН, като източници на езиковия материал са използвани още *Българска митология* (Енциклопедичен речник, състав. Анани Стойчев), С., 1994 г., *Български етимологичен речник*, С., т. I - 1971; т. II - 1978; т. III - 198; т. IV - 1996; т. V - 1997.

² Вж.: Ив. Георгиева, *Българската народна митология*. С., 1993, стр. 232-234, 237.

³ Вж.: Б. Рибак, *Рождение богинь и богов*. - в *Мифы древних славян*, Саратов, 1993, стр. 200.

споменът за която най-добре се пази в значението на думата ‘мома, облечена с венчална рокля, участница в обичая ладуване’ /Н. Г., III, 1/. С термина *ладуване* [или *ладване* /Н. Г., III, 1; БЕР, III, 273/, *ладанки* /Ново село, Тр./; *ладванка* = *ладване* /Боженци, Габр./; *ладванки* = *ладване* /Черковна, Раз./] в диалектите се назовават различни обичаи: 1. ‘народен обичай на Василевден, при който се гадае, като се пее и се вадят пръстени от котле с вода’ /БЕР, III, 277/. 2. ‘сватбен обичай, при който мома, облечена като невеста, с менци и було, придружена от сватове и от двама девери, отива с котли на извор за вода много рано в неделя, когато ще венчават някого’ /Н. Г., III, 1; БЕР, III, 277/. 3 ‘сватбен обичай, при който изнасят китка на извор в деня преди венчавка, наливат вода, разливат я и на три пъти я носят вкъщи’ /БЕР, III, 277/. 4. ‘обредно наливане на вода за сватбените хлябове’ /СЗБ/, но общото в тяхното съдържание потвърждава не само съществуването на богинята *Лада*, но и предположението, че тя е била покровителка на семейството. Това се открива и в значението на някои отименни глаголи, отнасящи се към същата архисема: *ладвам* ‘гадая с пеене срещу Коледа или Нова година коя мома за кого ще се омъжи или кой ерген за коя мома ще се ожени, като вадя пръстени от котле /Ново село, Тр./; *ладувам* 1. ‘гадая за женитба срещу Василевден, като пее и вадя пръстени от котле с вода’ /БЕР, III, 276/. 2. ‘участвам в сватбен обичай ладуване’ /БЕР, III, 276/. 3 ‘пее пръстените на ладанки’ /Н. Г., III, 1/, както и словосъчетанията *ладини пѣсни*; *ладвана вода* ‘вода, която се носи при ладуване и кумичене на моми’ /БЕР, III, 274/.

4. Названията *полàда*, *пулàда*, *полàшка* ‘млада тазгодишна кокошка, която още не снася’ /Н. Надежда, Хаск.; Стр.; Съчанли, Гюм.; Дервент, Дедеаг./; *пуладинка* ‘млада кокошка’ и ‘млада хубава жена’ /Хаск./ вероятно също са в тясна връзка с богинята *Лада*⁴ (или може би с полските духове *полудници*⁵).

5. Името на *Лея*, божество, което според някои е малкия бог на страстта, син на *Лада*⁶, а според други нейна дъщеря⁷ се съхранява в българските названия *леля*, *лели* 1. ‘табуистично название на самодиви’ /МР, 305/; 2. ‘табуистично название на разните и тежките болести’ /МР, 35/; а) болестта чума *Pestis*’ /Смол.; Търново, Хаск./; б) болестта кореман тиф *Typhus abdominalis* /Осенец, Раз./; 2. ‘невестулка’ /Беврово, Елен./, производните *леличка* ‘шарка’ /МР, 203/; *лелка* ‘болестта *Morbus*’ /Род./; *лел’ка* ‘чума - *Pastis*; смърт’ /Търн, Смол./; *Лелинден* ‘Антоновден - 17 януари - светец покровител на чумата или на изобщо на болестите’ /Разгр./; *лелино*

⁴ По-точно с нейния празник, въпреки БЕР, V, 850, където тези имена се представят за заемки от н.гр. Основание за това ни дава характерното за българите определяне на възрастта на домашните животни и птици по празниците и сезоните, напр.: *Язи ца да та прегърна като агненце, байну, гергьовско, като пилинце петровско.* /Нар. пес./ Сбъ същото значение ‘млада, тазгодишна кокошка, която още не снася’ е и названието *ярка* < *яра* ‘пролет’. Представката *по-* ‘след’ някога е била продуктивна при образуване на отименни производни.

⁵ Вж.: *Славянская мифология*. М., 1995, стр. 318.

⁶ Е. Грушко и Ю. Медведев, *Словарь славянской мифологии*, Н. Новгород, 1995, стр. 179 и др.

⁷ Б. Рыбаков, Цит. съч., стр. 215.

здраве 'Божи дух - жертвен обичай в събота преди Петков ден или Архангеловден, осмислян като обичай за омилостивяване на болестите и други демонични същества, за осигуряване на здраве' /И.Тр. и трак. преселници в СИБ/; *лѐлинки* - Детска игра с кукли /Габрово, Ксант./. Според тези названия обаче, българските славяни са възприемали *Леля* като женско божество. Това се потвърждава най-вече в значенията на *лѐля* 1. 'сестра на майката или бащата'; 2. 'зълва', както и чрез термина *пол'ѐлима* 'избрана по симпатия леля - подобно на *помайчима* и *посестрима*' /Гетевен/, а също и в женското лично име *Лалѝка* /Н. село, Тр./ (с преглас $e > a$).

6. Възможно е обаче Лада да е имала и син и това вероятно е *Лало*. Ако се съди по факта, че името *л̀ло* се среща като синоним на *слънце* /Тр./, то това именно е "малкият бог на страстта". Названието *ладо* /З.Б./ и производната от него *л̀лко* /Шум./ са роднински термини със значение 'по-стар брат'. Възприемането на *Лало* като божество от мъжки род се потвърждава и в обредния термин *л̀ленце* 'маскиран млад човек' /Д. Лом, Белогр./.

Двете божества са съхранени и в личните имена *Лала, Лаля, Лалка, Лале* (зв. ф-ма от *Лала*); *Лалена, Лалина; Лали м.; Лало, Лальо, Лалю, Лалко > Лалчо, Лалуш*.

7. Спорен е въпроса и за наличието на божествата *Крачун* и особено *Коледа* в славянската митология, както и етимологията на названията. Първото название и до днес на някои места е синоним на *Бъдни вечер*, а на други - народен празник на 8-12 юни, означаващ летния кръговрат на слънцето. Далеч по-запазено обаче е името *К̀оледа* // *К̀олада*, с което в почти цялата езикова територия се назовава християнският празник *Рождество Христово*. То се открива и в названията на други празници: *К̀оледе* /Велес, Кукуш/, *М̀алка К̀оледа* // и *С̀уха К̀оледа* /Хасковско/ [*С̀уха К̀олада* /Славеино, Смолянско; Петково и Давидково, Ардинско/; *Суа К̀ол'да* /Садово, Пловдивско/] 'Бъдни вечер' и *Попова Коледа* '5-ти януари, т.е. денят преди Водици'. Терминът *к̀оледе* означава и 'огньовете, които се палят в деня преди Коледа'. Производни от *Коледа* са много други термини, отнасящи се към този празник (*коледуване, коледар, коледарски, коледувам*⁸ и др.).

8. Името на предполагаемата богиня на смъртта *М̀ара* (*М̀ора, Мар̀ена, Мор̀ена, М̀ура, Мар̀уха, Мар̀ушка*)⁹, известно и с фонетичния вариант *мор̀а*, в български означава усещането за задушаване на сън при високо кръвно налягане /вж.: Н. Г., III, 50, 81/. Народните поверия, че това е деяние на някакво зловредно същество, което добре личи в израза "*Мора го натиснала*" /Н. Г., III, 81/ говорят за пряката връзка между болестта с този демон. Към тази богиня трябва да се отнесе и името *мор̀ава* 'зъл дух, който ходи нощем да души хората на сън' /Н. Г., III, 81/, а

---

⁸ За значението вж: *Български тълковен речник*. С., 1976, стр. 347; *Български етимологичен речник*, т. II, С., 1979, стр. 551 и др.

⁹ *Мифы народов мира*. (под ред. на С. А. Токарев), т. II, М., 1992, стр. 110, 111; Е. Грушко и Ю. Медведев, Цит. съч., стр. 198-199; М. Власова, *Новая Абевега русских суеверий*, С.-Петербург, 1995, стр. 235-240 и др.

също и в пролетния обичай *Мара* и *Лишанка*, при който се удавя изображението на демона на смъртта /ЮБ/, наречен още *Мара-лишанка*, както и едноименната кукла - основен атрибут на този обичай, която момите погребват с оплакване или с нея си припяват за женитба /Н. Г., III, 81; Странджа; Бургаско/. Вероятно култа към това божество стои в основата на народния празник *Марена* (*Света Марена*) и *Марина огнена* или *Маринден*. Явно по-късно този образ се слива с християнската великомъченица *Марина*.

9. Сравнително често в разговорната реч на български може да се чуе думата *кикимора* в различни словосъчетания с негативна емоционална окраска (напр.: *Кикимора такава!* или *И тя е една кикимора!* или *Има вид на кикимора.*), но едва ли някой, освен специалистите, знае, че това всъщност е стар спомен от праславянската епоха за едно зло демонично същество от обкръжението на *Мара* или идентична с нея.

10. На митологичния образ *Хапун* (*Хлоптун*)¹⁰ съответства българският *хапо*, *апо*, *апу* ‘бухалак, плашило, страшилище за деца, т.е. митическо същество, с което плашат малките деца.’ *Апо че дойде да те изеде.* /Н.Г., VI, 319; МСБ., XV, 181; Велес; Кюст.; Раданово, Търн./.

11. Обобщаващото название за нечиста сила *Нежить*¹¹ в българските диалекти се среща с няколко значения: *нежит* 1. някакво невидимо същество, за което народът вярва, че то се скита от място на място /Н.Г., III, 260/; 2. болест на венците /Троян/; 3. болестта *Gingivitis* /Търн./; 4. зъбобол /Градец, Котл./; 5. загноясала рана /Троян; Молитвеник от 18 в./.

12. Във всички славянски езици е познат демона *песоглавец*, *псоглавец*¹², който в български се нарича още и *цоцоглавец*, *цоглавец*. Според Н. Геров /т. IV, 26/ е ‘въображаемо чудовище с човешки образ, което има едно око на челото си и едно на темето си и яде хора’. Названията *песец*, *песица*, *песница*, *песчява болест* на ‘вид детска болест’ най-вероятно са табуистични и ни подсказват, че първоначално се е смятало, че болестта е причинена от *песоглавеца*, който по-късно се преосмисля с *пес*, вследствие на което първичният образ се забравя. Не е достатъчно ясно обаче защо в някои крайща на страната “Чисти понеделник” се нарича *Песи понеделник*, но несъмнено названията говорят за връзка между тях. Най-вероятно християнският *Чисти понеделник* съвпада с езическия ден, посветен на *песоглавеца*. Със сигурност обаче към този семантичен кръг се отнася и *песанчяник*

---

¹⁰ А. А. Кононенко, С. А. Кононенко, *Персонажи славянской мифологии*. Киев, 1993, стр. 197; Е. Грушко, Ю. Медведев, Цит. съч. стр. 487; М. Власова, Цит. съч., стр. 333; Т. А. Новичкова, *Русский демонологический словарь*, С.-Петербург, 1993, стр. 561-562 и др. Съзвучно с *Хапо*, *апо* е египетският митологичен образ *Хапи* (вж.: *Мифы народов мира*, т. II, стр. 582.).

¹¹ М. Власова, Цит. съч., стр. 251-252.

¹² Ute Dukova, *Die bezeichnungen der damonen im bulgarischen entlehnungen*. - *Linguistique Balkanique*, XVIII, 2, 34.

‘друговерец’, едно от названията, с които българите-християни са назовавали езичниците и принадлежащите към други религии.

13. Подобен е случаят с названията *цуре* /в тракийските говори/, *цурко* /Долновард./, *цур’о* /Род./, *цурчо* /БМ, 384/, *цур’ч’ъ* /Н. Надежда, Хаск./ ‘некръстено още дете, еврейче’, а по-късно ‘дете на няколко дни’ или изобщо ‘малко дете’, в които се открива онзи предполагаем старославянски бог, наречен в полски *Цур*, в украински също *Цур* или *Щур* и в руски *Чур*. Това име се съдържа и в съществителните *пацур`на* ‘подевка мома, девойка’ /Бойница, Кул./, и в ЛИ *Цура* /Н. Ковачев, 561/. Но най-ярко той е съхранен в названието *цурка* ‘участник в обредни игри, облечен в червени дрехи с маска на лицето’ /Винга, Банат/.

Другите фонетични форми на името на все още спорния мито-логичен образ¹³ в български език също се пазят: *чур* ‘зъл дух, караконджо’ /Винга, Банат - Румъния/; *чүри* - дете /Шумен/, а може би и в *чюр* ‘дим, кадеж, кад, пушек, чюрлава, чюрлява, чяд’ /Н. Г., V, 568/ или в *чүрек* 1. ‘празнично украсен с фигурки хляб’ /Г. Юруци, Крум./; а) ‘пшеничен хляб, нашарен със стафиди и бонбони, който един момък, връстник на младоженеца го слага на главата си, а останалите момци го разграбват’ /Руждене, Драм./ 2. ‘великденски кравай’ /Габрово, Ксант./ с фонетичен вариант *чуркк*’ 1. ‘обреден великденски хляб, украсен с бели яйца и в средата едно червено’. 2. ‘козунак’ /Яворово, Пловд./, който първоначално вероятно се е правил в чест на *Чур* (което, дори ако е заето от тюркските езици, както твърдят етимолозите¹⁴, то това е станало въз основа на съзвучието с познатото за славяните име *чур*, а може би и други сходства). В пряка или косвена връзка с *Чур* вероятно са и названията на народните празници, известни най-вече като *горещници* - *Чурени* /СБНУ, IX, 1.562/, *Чуреци* /Охрид; Битоля; Прилеп/, *Чүрици* /Хр. Вак., Етн.; 519/, *Чурүтъ* = *Лютъ* и *Чурүтъ* /Н. Г., III, 36-37; Гърн.; Тоторовци, Елен.; Ляск.; Ямб.; Котл.; Слив./, *Чурлига* /СБ/, *чурулига* /СБНУ, XXVIII, 2.508/ “На 15 юли православната черква празнува Кирик и Улита; Съпадението на този празник с "Горещниците" (15, 16, 17 юли - *Люта*, *Чурүта* (*Чурүта*, *Чюрүка*) и *Марина дгнена*) е дало повод, ..., да се измени Кирик в "Чуреци" ... = *Чуреци-Марени*”; *Чүрици* запалват къщите на тези, които работят през този ден /Велес/; *Чурулигъ-Мурулигъ* ‘Празниците Лютъ и Чурутъ - 15 и 16 юли’ /Русе/. Не е изключено производни от *чур* да са и имената на детските игри *чурки* ‘игра с пет наредени една върху друга керемидки’ /Греб/; *чурукман* ‘детска игра’ /Слатина, Лов./; *чурукманин* ‘игра, при която голям камък се цели с по-малки’ /Ъглен, Лук./, а също *чуруганина* ‘вид хоро’ /СЗБ/.

Не е ясно дали прилагателните *щур*, *щүрав* (*щүраф*) и *щуроулаф* и съществителните *щурак*, *щ’урак*, *щүрина*, *щурец* имат нещо общо с митологичния образ на-

¹³ Вж.: Т. А. Волошина, С. Н. Астапов, *Языческая мифология славян*. Ростов на Дон, 1996, стр. 160.

¹⁴ Вж.: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. IV, М., 1987, стр. 386.

речен *Щур*, но без съмнение то се съдържа в термина *хѡштур* ‘род, потекло, коляно’ /Н. Г., V, 507/, който се доближава по значение с руско-украинския *пращур* ‘прадядо’. В българските диалекти се открива името *щур* и със значение ‘голям камък, който може да се вдигне с една или две ръце’ /Бойница, Кул.; Тет./, чрез което се доближава в семантично отношение с митологичния славянски образ *Чур*, за който се предполага, че е бил пазител на нивите и изобщо на недвижимото имущество. Явно камъкът, който по-късно служи за отбелязване граница на собственост е бил символ именно на този дух-пазител. Вероятно с тази архисема се свързва и названието на детската игра *щур-шур дѹпка* /Н. Г., V, 600/, а в пряка връзка е ЛИ *Щура* /Н. К., 571/.

Подобни доказателства за вярата на българските славяни в старославянските митологични образи има още много. Но те са обект на други изследвания, където, надяваме се, ще имаме възможност да ги представим с по-подробни лингвистични обяснения. Смятаме, че те биха могли да допълнят познанията ни за славянската митология и да обогатят нейните образи, като същевременно разкрият по-пълно един от пластове в религиозните вярвания на българите.

Съкращения

Арх. БДР - Архив за български диалектен речник на Инст. за бълг. език при БАН
Белогр. - Белградчишко
Белосл. - Белослатинско
БЕР - БЕР, I - *Български етимологичен речник*, т. I - V, С., 1971-1997.
Бесс. - Бесарабия
Благ. - Благоевградско
В. Дал - Вл. Дал,
Вид. - Видинско
Вр. - Врачанско
Г. Делч. - Гоцеделчевско
Год. - Годечко
Греб. - Гребенско говор
Гюм. - Гюмюрдж.
Дедеаг. - Дедеагачко
Елен. - Еленско
ЗБ - Западна България
ИБ - Източна България
И.Тр. - Източна Тракия
Кюст. - Кюстендилско
Ксант. - Ксантийско, Гърция
Лом. - Ломско
Мад. - Маданско
М. Аз. - Мала Азия
Мак. - Македонската област
Н. Г. - Найдено Геров, Найдено Геров, *Речник на българския език*, т. I - VI, С., 1976-78
Ник. - Никополско
Охр. - Охридско
Плев. - Плевенско
Пловд. - Пловдивско
Рад. - Радомирско

Сам. - Самоковско
Санд. - Санданско
СбНУ - *Сборник за народни умотворения*
Севл. - Севлиевско
СЗБ - Северозападна България
СИБ - Североизточна България
Сил. - Силистренско
Смол. - Смолянско
Сол. - Солунско
Стр. - Странджа
Тавр. - Таврия, Украйна
Тет. - Тетевенско
Тр. - Троянско
Търг. - Търговищко
Търн. - Търновско
Узун. - Узункьоприйско, Турция
Укр. - Украйна
Хаск. - Хасковско
Херс. - Херсонска област, Украйна
Чорл. - Чорленско, Турция
Шум. - Шуменско